

Ім'я користувача:
Полтавський інститут економіки і права Полтавськи...

ID перевірки:
1016364647

Дата перевірки:
16.06.2024 10:06:11 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
16.06.2024 10:09:11 EEST

ID користувача:
100011301

Назва документа: ДП Леонова

Кількість сторінок: 47 Кількість слів: 9045 Кількість символів: 72857 Розмір файлу: 283.50 KB ID файлу: 1016170509

16.6% Схожість

Найбільша схожість: 2.49% з Інтернет-джерелом ([https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/..](https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/))

14.7% Джерела з Інтернету

408

Сторінка 49

7.74% Джерела з Бібліотеки

73

Сторінка 52

0% Цитат

Не знайдено жодних цитат

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДСТАВИ РОБОТИ З ЛІТНИМИ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Трансформація соціального обслуговування людей літнього віку в умовах територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

1.2. Соціалізація як фактор активізації внутрішніх ресурсів літньої людини

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ)

ЗАСОБАМИ НАВЧАННЯ

2.1. Освітні послуги літнім людям в умовах територіальних центрів як технології соціалізації людей літнього віку

2.2. Неформальна освіта для дорослих: закордонний досвід

2.3. Емпіричне дослідження «Вплив навчання на соціалізацію людей літнього віку»

Висновки до другого розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Демографічні процеси, що відбуваються в усьому світі, відображають зростання відносної частки і абсолютного числа людей літнього віку у структурі населення. Зазначені обставини свідчать про значне збільшення числа громадян літнього віку, які в силу психофізіологічних особливостей належать до групи осіб, що потребують соціальної допомоги та підтримки. Потреби даної категорії громадян у соціальній роботі збільшуються ще й тому, що велика частина з них належить до групи самотніх людей. Це означає, що в міру старіння вони будуть потребувати не тільки соціальної підтримки – у вигляді виплат пенсій, але і додаткового обслуговування.

Через військову агресію РФ проти України, яка розпочалася 2014 року, та повномасштабного відкритого збройного вторгнення з 24 лютого 2022 року ситуація для цієї категорії громадян України різко змінилась. Актуальність теми підсилюється і тим, що майже вся ця категорія залишилась в межах України або за місцем постійного проживання або внутрішнього переміщення, але в будь-якому випадку, відбулось розлучення або з рідними або з місцем постійного проживання, тобто знайомими та друзями, з тими ж соціальними службами, які надавали соціальну допомогу.

Особливості соціалізації людей літнього віку в умовах різних соціумів аналізували: М. Житинська, А. Каркач, О. Коваленко, Т. Коленіченко, Н. Ліфарєва, А. Мокряк, О. Новікова, А. Рижанова, А. Тадаєва й ін.

Соціалізацію геронтологічної групи вивчають науковці в галузі філософії, соціології, психології, соціальної геронтології, соціальної педагогіки і соціальної роботи. А. Мудрик, А. Рижанова досліджують основи процесу соціалізації, А. Аніщенко, Н. Ліфарєва, А. Мокряк – проблеми посттрудової

соціалізації.

Проте попри широке коло розглянутих теоретичних та практичних питань досі залишається актуальним пошук шляхів розв'язання проблеми соціального супроводу та соціалізації людей літнього віку, тим більше в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – соціалізація осіб літнього віку.

Предмет дослідження – соціалізація осіб літнього віку територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Мета дослідження – розкрити соціальне обслуговування людей літнього віку в умовах територіальних центрів, вивчити фактори, які впливають на процес соціалізації літніх людей та проаналізувати вплив навчання на соціалізацію людей літнього віку

Завдання магістерського дослідження:

1. Розкрити трансформацію соціального обслуговування людей літнього віку в умовах територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

2. Розглянути процес соціалізації як фактору активізації внутрішніх ресурсів літньої людини.

3. Проаналізувати надання освітніх послуг літнім людям в умовах територіальних центрів як технології соціалізації людей літнього віку.

4. Вивчити якість надання неформальної освіти для дорослих за кордоном.

5. Провести емпіричне дослідження «Вплив навчання на соціалізацію людей літнього віку».

Методи дослідження: теоретичні – методи теоретичного аналізу, узагальнення, синтезу, систематизації наукових даних, за допомогою яких проведено теоретико-методологічний аналіз проблеми; емпіричні – експертне інтерв'ю.

Апробація результатів дослідження. Зміст та основні результати магістерського дослідження обговорювались автором на таких науково-практичних конференціях: 1) V Всеукраїнській наукової-практичній конференції зі міжнародною участю м. Полтава, Полтавський інститут економіки і права, 5-6 грудня 2023 року та 2) Міжнародній наукової-практичній конференції «Інноваційний потенціал таї правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу: (м. Полтава, 15-16 травня 2024 р.).

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДСТАВИ РОБОТИ З ЛІТНИМИ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Трансформація соціального обслуговування людей літнього віку в умовах територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Важливою соціальною проблемою сьогодення є процес старіння, який у значній мірі залежить від рівня суспільно-економічного розвитку держави. Старіння є невід'ємним елементом розвитку особистості. В онтогенезі людини виділяють періоди дитинства, юності, зрілості та старості. Межа між періодом зрілості та початком старості майже невловима, що обумовлює розбіжності у визначенні віку, з якого починається старість.

Проблеми старості і її визначення, вчені і практики підходили і підходять з різних точок зору: біологічної, фізіологічної, психологічної, функціональної, хронологічної, соціологічної й ін. А звідси й специфіка вирішення проблем суспільного і соціального та психологічного стану, ролі і місця в родині, в організації соціального забезпечення й психологічного обслуговування, соціальної реабілітації, соціального піклування над людьми літнього віку.

Як відомо, старіння населення є однією з найбільш характерних рис демографічних процесів сучасного періоду. Воно обумовлене складним комплексом причин та відображає особливості і співвідношення таких демографічних процесів, як народжуваність, смертність, міграція, їх зміни в часі. Україна належить до демографічно старих країн світу. Частка населення

старше 60 років і старших становить 20,3 % з прогнозованою тенденцією до її подальшого підвищення.

За даними демографічних прогнозів, вже до середини цього сторіччя очікується збільшення значень цього показника в Україні до 38,1 %, зокрема частка людей 80 років і старших збільшиться в 3,5 рази. Середня тривалість життя в Україні становить для чоловіків 61 рік., жінок – 73 роки, що нижче, ніж у країнах Східної Європи, на 4-5 років, а країнах Західної Європи – майже на 11-16 років. Старіння населення супроводжується зростанням у загалі літніх людей частки найменш соціально захищених і потребуючих суспільної опіки громадян, які мешкають самотньо (до 20%) [1].

У цьому контексті, забезпечення якомога вищої якості життя літніх людей та впровадження прогресивних форм навчання та адаптації суспільства до цієї ситуації стають одними з пріоритетних напрямів виконання країнами Мадридського міжнародного плану дій щодо старіння, прийнятого на Другій Всесвітній асамблеї ООН у 2002 р. У ньому відзначається необхідність багаторівневої підготовки як самих літніх людей, так і надавачів соціальних послуг [36].

Недостатньо втішним є прогноз демографічного розвитку України на період до 2050 року, розроблений Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України за участю Державного комітету статистики України.

За середнім варіантом прогнозу чисельність населення України постійно зменшуватиметься і до початка 2051 року становитиме 36,0 млн. осіб. Рівень народжуваності поступово зростатиме від 2025 року і досягне позначки близько 1,5 дитини на жінку. Передбачається подальше зниження смертності немовлят, дітей та підлітків у віці 1-19 років, поступове скорочення смертності у віці 20-24 роки, 40-59 років та 13 пришвидшене – у віці 25-39 років.

Очікувана тривалість життя при народженні може досягти 71,5 та 79,5 року для чоловіків і жінок відповідно. Зростатиме і **надалі частка осіб старших 65 років і, згідно прогнозу, у 2050 році становитиме 24,2% [33].**

Процеси децентралізації кинули виклик сформованій в Україні системі надання соціальних послуг. Гостро постали питання про те, як мають **взаємодіяти** учасники системи в нових умовах, як має бути розмежовано повноваження між різними рівнями територіальних організацій у наданні послуг, яким чином стимулювати розвиток ринку соціальних послуг.

З 1 січня 2020 року набув чинності новий Закон України «Про соціальні послуги» [20]. Він практично замінив чинний Закон України із такою самою **назвою** [21], який був ухвалений у 2003 році і неодноразово зазнавав правок. Новий закон вважають однією зі складових адміністративно-територіальної реформи в Україні, адже він спрямований, зокрема, на розмежування повноважень у соціально-економічних сферах між органами місцевого самоврядування різних рівнів.

Проте багато що **з того, що стосується надання соціальних послуг, досі залишається на стадії правової невизначеності**, особливо в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ).

Принципи роботи Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) включають в себе цілеспрямовані та персональні методи, доступність та відкритість, добровільність прийняття чи відмови від соціальних послуг, гуманізм, комплексність, максимальну ефективність бюджетних та позабюджетних коштів, легітимність, соціальну справедливість, конфіденційність, відповідність стандартам якості та відповідності етичним та правовим нормами.

Діяльність Територіального центру соціального обслуговування (надання

соціальних послуг) повинна відповідати стандартам суб'єкта надання соціальних послуг.

Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) надає такі види послуг:

1) Соціальні та сімейні послуги – забезпечення харчуванням (м'якими та твердими запасами), гарячим харчуванням, транспортними послугами, малою механізацією, здійсненням соціальної та сімейної спонсорської допомоги, викликом лікарів, закупівлею та доставкою ліків і продуктів, ремонтом одягу та взуття, перукарськими послугами тощо.

2) Психологічні послуги – надання консультацій щодо психічного здоров'я, полегшення ресоціалізації в соціумі з виходом на пенсію, психологічна корекція та методичні поради.

3) Освітні послуги – виявляють та сприяють розвитку різноманітних інтересів і потреб, організовують дозвілля для громадян, які стоять на обліку у територіальному центрі

4) Соціальні та медичні послуги /консультації з питань запобігання та розвитку можливих органічних захворювань, охорони, збереження здоров'я, профілактики. Проведення лікувальних заходів;

5) Соціально-економічні послуги – надання натуральної чи фінансової допомоги.

6) Юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, прав та інтересів громадян.

7) Інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення ЖИТТЄВИХ складнощів (довідкові послуги), поширення освітніх і культурно - просвітницьких знань (освітні послуги), поширення об'єктивної інформації про споживчу власність та види соціальних послуг

8) Соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» як структурний підрозділ територіального центру соціального обслуговування.

Територіальний центр забезпечує виконання своїх структурних підрозділів соціальної служби (надання соціальних послуг) [5].

У час повномасштабної війни росії проти України велика чисельність громадян потрапили у складні життєві обставини, зокрема стали біженцями, внутрішньо переміщеними особами (ВПО) або втратили роботу чи житло. Так, за інформацією Міністерства соціальної політики в Україні офіційно зареєстровано 4,9 мільйона осіб із числа ВПО [9].

Основним механізмом виведення громадян зі складних життєвих обставин (окрім грошової допомоги) є надання соціальних послуг.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Забезпечення надання основних, найбільш затребуваних соціальних послуг здійснюється органами місцевого самоврядування територіальних громад.

Водночас війна потребувала внесення змін до систем та процедур надання послуг. Тому Парламент та Уряд із початком повномасштабної війни вніс зміни до законодавства, що регулює організації надання соціальних послуг, а саме:

1) Відповідно до змін у Законі України «Про соціальні послуги», обласні, міські, державні (військові) адміністрації отримали право визначати особливості порядку організації надання соціальних послуг на місцевому рівні. Це означає, що органи державної влади при організації надання соціальних послуг можуть керуватись не тільки постановою Кабміну від 01.06.2020 № 587.

Ця постанова затверджує Порядок організації надання соціальних послуг, який є рекомендований до застосування органами місцевого самоврядування. Проте, введені особливості, враховуючи логіку законодавства, не можуть суперечити нормам постанови № 587 – лише доповнювати її.

2) Законом визначено, що у разі оголошення надзвичайного або воєнного стану для невідкладного надання соціальних послуг органи соціального захисту населення можуть надати право надавачам соціальних послуг державної/комунальної власності самостійно приймати рішення про надання послуг екстрено (кризово) особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Це означає, зокрема, що органи місцевого самоврядування можуть уповноважити свою комунальну установу, наприклад, територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центр соціальних служб, надавати соціальні послуги за спрощеною процедурою, тобто екстрено /кризово. Такі послуги надаються без рішення органу соцзахисту, без ведення випадку та безоплатно [9].

3) Щодо уповноваження надавача соціальних послуг Закон визначає, що таке уповноваження здійснюється органом соціального захисту, фактично наказом керівника відповідного виконавчого органу ради. Але необхідно пам'ятати, що положення про комунальних надавачів соціальних послуг затверджуються рішенням ради. Тому, якщо в положенні про центр соціальних служб чітко визначено, що вони надають соціальні послуги відповідно до рішення органу соціального захисту населення, то щоб уповноважити їх на спрощену процедуру надання соціальних послуг, необхідно вносити зміни до

положення. А це неможливо зробити без рішення відповідної ради.

4) Щодо категорій громадян, яким надаються послуги екстрено/кризово Закон визначає, що такі послуги можуть надаватись за спрощеною процедурою виключно особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. Але на практиці сьогодні будь-яке потрапляння у складні життєві обставини можна трактувати як спричинене війною. Отже, **зазначена** норма не встановлює жодних обмежень за категорійністю отримувачів соціальних послуг.

Особам, яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, усі соціальні послуги, незалежно від доходу отримувача соціальних послуг, надаються за рахунок бюджетних коштів. Тому, якщо було визначено, що особа потрапила у складні життєві обставини саме через війну, вона буде отримувати усі послуги безкоштовно, а не тільки ті, що надаються екстрено/кризово.

5) Щодо ведення випадку класична процедура надання соціальних ПОСЛУГ передбачає ведення випадку, тобто певну етапність:

- аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;
- оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;
- прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї;
- розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;

- укладення договору про надання соціальних послуг;
- виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг;
- здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості.

У разі надання послуг екстрено/кризово «процедура» ведення випадку не застосовується. Звертаємо увагу лише на необхідність налагодження взаємозв'язку між органами місцевого самоврядування та надавачами послуг – щоб влада знала, хто, кому і що надає.

6) Щодо підтвердження надання послуг екстрено/кризово Законом визначено, що:

– підтвердженням надання соціальних послуг екстрено/кризово повнолітній особі є акт про надання соціальних послуг. Зазначений Акт затверджено наказом Міністерства соціальної політики від 18.04.2022 № 135;

– підтвердженням надання соціальних послуг екстрено/кризово дитині є акт проведення оцінки рівня безпеки дитини. Зазначений Акт затверджено постановою Кабміну від 01.06.2020 № 585.

Підтвердні акти про надання соціальних послуг надсилаються надавачами соціальних послуг до органу соцзахисту протягом одного місяця з дня надання соціальної послуги.

7) Щодо переліку соціальних послуг, які можуть надаватись екстрено/кризово, відповідно до законодавства, соціальні послуги, що надаються екстрено/кризово – це послуги, що надаються невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг. Законом визначено загальний перелік соціальних послуг, які можуть надаватись екстрено/кризово: консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове

проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо. Тобто органи місцевого самоврядування можуть у своєму рішенні самостійно визначити, які ПОСЛУГИ будуть надаватись за спрощеною процедурою.

8) Щодо безоплатності надання послуг, то соціальні послуги можуть надаватись за рахунок бюджетних коштів з установами диференційованої плати, залежно від доходу отримувача соціальних послуг або за рахунок самого отримувача соціальних послуг чи третіх осіб.

В той же час, усі соціальні послуги, що надаються екстрено/кризово, є безоплатними, тобто надаються за рахунок бюджетних коштів. Це стосується також надання дорогавартісних послуг, зокрема, підтриманого проживання чи стаціонарного догляду.

А отже органи місцевого самоврядування уповноважені з надавачами СОЦІАЛЬНИХ послуг самостійно приймати відповідні рішення з урахуванням спроможності місцевих бюджетів.

1.2. Соціалізація як фактор активізації внутрішніх ресурсів літньої людини

Актуальність та практична значимість розгляду проблематики соціального супроводу та соціалізації літніх людей визначається наступними чинниками.

1. Люди літнього віку є однією із найбільш численних груп клієнтів системи соціальної роботи в державі. З кожним роком їх кількість збільшується, а це вимагає підвищення рівня матеріальних витрат на їх достойне соціальне забезпечення, - з одного боку, а з іншого, - реформування СИСТЕМИ соціального захисту та послуг, що пов'язано з постійним ростом

кількості клієнтів. За умов досить скрутного соціально-економічного стану держави, розвиток послуг соціально-психологічного характеру дозволить з найменшими витратами вдосконалювати процес надання допомоги і підтримки літнім людям.

2. Оскільки психологія соціальної роботи, як достатньо нова та перспективна галузь соціально-психологічної науки, потребує на разі розробки її методологічних засад, цінним уявляється висвітлення соціально-психологічних особливостей різних груп клієнтів соціальної роботи (зокрема, і людей літнього віку) та методів їх психологічної підтримки з метою узагальнення цього досвіду і збагачення науки теоретичними та практичними доробками.

3. В аспекті розвитку психології особистості вивчення характеристик літніх людей як представників соціальної групи також представляє інтерес з точки зору розробки проблем соціалізації особистості, дослідження старості і старіння як вікових етапів онтогенезу людини, установок щодо ставлення до них з боку інших членів суспільства, стереотипів та чинників старіння тощо.

Одним з можливих засобів розв'язання цих протиріч є: усвідомлення феномену старіння в усіх його аспектах (медичному, психологічному, соціальному); підготовка професіоналів, здатних реалізувати державні програми соціальної допомоги населенню літнього віку, сформувані політику соціального захисту осіб даної вікової категорії, проводити соціальні дослідження життєвих умов літніх людей.

Соціалізація – це динамічний процес входження індивіда в суспільство та його розвитку як соціальної істоти упродовж всього життя, який відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, що полягає в процесі засвоєння та відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвитку та

самореалізації в тому суспільстві до якого вона належить [27].

Соціалізація людей літнього віку в умовах інформаційного суспільства ускладнюється появою нового виду соціальної реальності – віртуальної, до якої вони не адаптовані, що призводить до їх маргіналізації. Тому підтримка соціалізації в цих умовах сприятиме адаптації та інтеграції до кіберсоціалізації, а також пом'якшенню умов звуження кола реального соціального спілкування.

Звичайно, що певний соціальний досвід, психічні кризи, конкретні умови ЖИТТЯ і праці в цілому накладають відбиток на особистість людей літнього віку та ускладнюють їх соціальний розвиток у «новому» для них інформаційному суспільстві. Тому варто звернутися до перегляду механізмів соціалізації, на котрі необхідно спиратися при наданні підтримки літнім людям та обґрунтування ефективних засобів її реалізації [30].

Соціалізація літньої людини як безперервний процес розвитку і саморозвитку особистості органічно пов'язана із соціальною соціалізацією. Поняття «адаптація» є близьким до латинського поняття *adaptio* – пристосовуватися. Саме пристосування можна назвати соціальною адаптацією, адже ми говоримо про пристосування людини літнього віку до нових соціальних ролей та умов життєдіяльності.

Соціальна адаптація означає пристосування індивіда до соціально-ЕКОНОМІЧНИХ умов, рольових функцій, соціальних норм, що складаються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, до соціальних груп і соціальних організацій, соціальних інститутів, що виступають як середовище його життєдіяльності [25]. Це дозволяє розглядати соціальну адаптацію як один з основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості, як процес пристосування індивіда до виконання певної ролі [33].

Процес підготовки літньої людини до засвоєння нових ролей вимагає від неї певної підготовки, тобто соціалізації. При цьому рольова визначеність буде розглядатися як фактор рольової адаптації, що є однією із складових соціальної адаптації особистості, та в основі якої лежить співвідношення соціального середовища і людини літнього віку.

Аналіз теоретичних досліджень дозволяє виокремити кілька форм, у яких здійснюється адаптація:

- акомодатії, тобто повного підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу;
- конформізму, тобто вимушеного підпорядкування вимогам середовища;
- асиміляції або свідомого й добровільного прийняття норм та цінностей середовища на основі особистої солідарності з ними [22].

Розрізняють пасивну та активну адаптацію. При пасивній адаптації людина літнього віку не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси для пристосування до соціального середовища. Через це при зустрічі літньої людини з певними об'єктивними та суб'єктивними труднощами, хворобами як результат низької адаптації може формуватися соціальна дезадаптація.

Дослідження стратегій пристосування до старості людей літнього віку надають багато прикладів пасивного пристосування, що формує так званий, «негативний варіант старіння», на основі проявів якого були також розроблені негативні соціальні теорії старіння. У процесі ж активної адаптації індивід прагне енергійно взаємодіяти із середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перешкоди, вдосконалювати себе і суспільні

процеси [38]. Як вже наголошувалося раніше, основне завдання розвитку особистості в літньому віці – адаптація до двох процесів, що одночасно протікають: індивідуального вікового розвитку і розвитку суспільства.

Активна адаптація як процес, спрямований на збереження особистості, передбачає її якісні зміни, може бути засобом водночас збереження і змін людини в нових умовах. Прояв активності у вирішенні протиріч між умовами буття, що змінюються, і реальними можливостями задоволення потреб та інтересів приводить до розвитку особистості людини літнього віку.

Соціальна адаптація (інтегрованість з суспільством) і соціальна автономізація (диференціація людини і суспільства) – це дві групи завдань, які вирішує людина в процесі соціалізації. Успішна соціалізація передбачає певну рівновагу між ідентифікацією з суспільством і відокремленням в ньому. Адаптована в суспільстві людина, що не здатна протистояти йому (конформіст), а також людина, не адаптована в суспільстві, є жертвою соціалізації [41].

Самовизначення розглядають як необхідну умову самореалізації, яку ми визначаємо як результат ефективної вторинної соціалізації людини літнього віку.

Самореалізація як суб'єктивний прояв особистості, що зумовлює розгортання її сутнісних сил відповідно до власних соціальних якостей найчастіше визначається як реалізація власного потенціалу.

Самореалізація особистості людини літнього віку є процесом, який полягає в перебудові картини світу, «Я -концепції» і побудові оптимістичного життєвого плану на основі оцінки результатів прожитого життя і власних можливостей, що залишилися [44].

Проблема самореалізації в старості є не лише науково актуальною, але і життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймається як вік печалі,

втраг, туги і самоти. У той же час геронтопсихологія та соціальна педагогіка розглядають старість як вік розвитку. Літній вік відрізняє особливе призначення, специфічна роль у системі життєвого циклу людини: саме старість забезпечує зв'язок часів і поколінь, окреслює загальну лінію розвитку особистості, дозволяє глибоко зрозуміти, оцінити і пояснити життя як ціле, його суть і сенс.

Соціальний супровід соціалізації людей літнього віку – це здійснення соціальної реабілітації та соціальної адаптації людей літнього віку. Серед головних цілей фахівці вбачають створення сприятливих умов для соціалізації та ресоціалізації особи у суспільстві, поновлення її суспільного статусу та спроможності до індивідуальної соціальної та сімейно-побутової діяльності за допомогою орієнтації у соціальному середовищі, суспільно-побутового пристосування, окремих форм соціального патронажу й соціального обслуговування.

Натепер в Україні існують 3 моделі соціального обслуговування осіб літнього віку: стаціонарна, напівстаціонарна, нестаціонарна [35].

Сутність першої моделі полягає у наданні соціальних послуг у спеціалізованих будинках, будинках-інтернатах, пансіонатах для ветеранів праці та осіб з інвалідністю, самотніх людей та осіб літнього віку певних професійних категорій.

Стаціонарне обслуговування зазвичай складається з таких видів соціальних послуг:

- матеріально-побутові;
- послуги з організації харчування, побуту та дозвілєвої діяльності;
- соціально -медичні та соціально-гігієнічні послуги;

- освітні;
- юридичні послуги;
- допомога в організації ритуальних послуг [12].

Друга (напівстаціонарна) модель соціального обслуговування передбачає отримання особою послуг в установах денного та нічного перебування, реабілітаційних центрах, медико-соціальних установах, центрах соціального обслуговування.

Основними видами послуг, що надаються у напівстаціонарних закладах є:

- соціально-побутові; психологічні;
- соціально-педагогічні;
- соціально-медичні;
- соціально-економічні;
- юридичні;
- інформаційні [18].

Третя (нестационарна) модель соціального обслуговування складається з таких форм: соціальне обслуговування за місцем проживання, термінове соціальне обслуговування, соціально-консультативна допомога, соціально-психологічна допомога.

Базовими соціальними послугами, які надаються за місцем проживання, є такі:

- надання послуг харчування та доставка їжі додому;
- придбання і доставка лікарських засобів та медичних виробів, так званих товарів «першої необхідності»;
- сприяння отриманню кваліфікованої медичної допомоги, супроводження особи до медичної установи;

- надання юридичних форм допомоги; підтримка належних умов проживання з точки зору гігієнічних вимог; допомога в організації ритуальних послуг;
- надання різноманітних соціально-побутових послуг у залежності від умов проживання; оформлення документів;
- допомога у розміщенні у стаціонарні установи соціального обслуговування.

Останнім часом науковці можуть також окремо виділяти термінове соціальне обслуговування. Метою цього виду обслуговування є надання термінової одноразової допомоги для людей літнього віку та осіб з інвалідністю, які невідкладно потребують соціальної підтримки.

Термінове соціальне обслуговування складається з таких соціальних послуг:

- одноразове надання безкоштовного гарячого харчування або продуктивних наборів;
- забезпечення одягом, взуттям, предметами «першої необхідності»; одноразова грошова допомога;
- ДОПОМОГАІ в отриманні тимчасового житла;
- надання правової допомоги; невідкладна медико-психологічна допомога у співпраці з медиками, психологами, капеланами, священниками тощо.

Соціальні працівники здійснюють соціальний супровід з особами літнього віку на таких двох рівнях:

1) макрорівень (формування соціальної політики та її гармонізація із інтересами літніх людей, створення пенсійних фондів та інших організацій підтримки, створення багатофункціональної системи соціального

страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування);

2) мікрорівень (аналіз способу життя осіб літнього віку, рівня та якості соціальної допомоги, що надається).

Соціальна підтримка осіб літнього віку в Україні здійснюється цілою низкою інституцій і закладів:

- Міністерство соціальної політики;
- Пенсійний фонд;
- департаменти соціального захисту населення;
- територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та відділення соціальної допомоги вдома;
- установи, заклади та підприємства сфери управління Міністерства соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей літнього віку, осіб з інвалідністю, ветеранів війни (науково-дослідні інститути, які вивчають проблеми старіння, служби медико-трудової експертизи, різноманітні недержавні фонди, товариства, організації)

Отже можемо зауважити, що на законодавчому рівні соціальна робота з людьми літнього віку максимально розроблена та ведеться, щодо практичних аспектів не завжди люди літнього віку отримуть ті чи інші послуги в залежності від різних причин.

Соціалізація людей літнього віку в умовах інформаційного суспільства ускладнюється появою нового виду соціальної реальності – віртуальної, до якої вони не адаптовані, що призводить до їх маргіналізації. Тому підтримка соціалізації в цих умовах сприятиме адаптації та інтеграції до кіберсоціалізації, а також пом'якшенню умов звуження кола реального соціального спілкування.

Висновки до першого розділу

Постійне зростання частки літніх людей у всьому населенні стає впливовою соціально-демографічною тенденцією практично всіх розвинених країн. Демографічне старіння стало глобальною тенденцією розвитку сучасної цивілізації. Ця демографічна ситуація обумовлює не лише формування нових потреб та здатностей літніх людей, але й відмову від уявлень про старість тільки, як про те, що віджило себе. Темпі старіння людини залежить від способу її життя, становища у сім'ї, рівня життя, умов праці, соціально-психологічних чинників.

Соціальна робота з людьми літнього віку в Україні охоплює досить широкий перелік видів, форм і послуг. Інституційне забезпечення соціального захисту даної верстви населення характеризується своєю різноманітністю і функціональністю (стаціонарна, напівстаціонарна та нестаціонарна моделі).

Соціалізація людей літнього віку в умовах інформаційного суспільства ускладнюється появою нового виду соціальної реальності – віртуальної, до якої вони не адаптовані, що призводить до їх маргіналізації. Тому підтримка соціалізації в цих умовах сприятиме адаптації та інтеграції до кіберсоціалізації, а також пом'якшенню умов звуження кола реального соціального спілкування.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ) ЗАСОБАМИ НАВЧАННЯ

2.1. Освітні послуги літнім людям в умовах територіальних центрів як технології соціалізації людей літнього віку

Соціальне обслуговування у територіальному центрі соціального обслуговування населення здійснюється шляхом надання низки соціальних послуг.

Соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячими харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, тощо. здоров'я,

Соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здійснення працетерапія, профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів.

Соціально-правові послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи, тощо).

Інформаційні послуги – надання інформації необхідної для вирішення

СКЛАДНОЇ життєвої ситуації:

- довідкові послуги;
- розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги);
- поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг;
- формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно пропагандистські послуги). Та інші соціальні послуги [14].

Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги, 2022) та Класифікатором соціальних послуг (Про затвердження Класифікатора соціальних послуг, 2020), соціальна послуга догляду вдома є базовою соціальною послугою і належить до послуг соціального обслуговування, тобто послуг, які надаються із метою мінімізації для особи чи сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримки життєдіяльності особи, її соціального статусу та включення у життя громади.

Основні заходи послуги передбачають для різних категорій отримувачів такі дії:

- ДОПОМОГУ у самообслуговуванні;
- допомогу при пересуванні по помешканню;
- психологічну допомогу;
- допомогу у отриманні технічних засобів реабілітації та навчання користування ними;
- допомогу у веденні домашнього господарства; надання інформації з ПИТАНЬ соціального захисту населення;
- допомогу у отриманні безоплатної правової допомоги; допомогу у

оформленні документів, внесення платежів;

- допомогу у організації взаємодії із іншими фахівцями і службами тощо.

Наразі значним попитом користуються такі напрями психологічного розвитку людей літнього віку, які значно впливають на позитивну соціалізацію:

1. Сприяння повноцінному гармонійному особистісному розвитку особистості, а саме соціалізації. Це завдання потребує визначення напрямів розвитку людини літнього віку, діагностики її особистісних характеристик та накреслення шляхів подолання внутрішніх дисгармоній в емоційній, інтелектуальній чи ціннісно-смісловій сферах.

2. Здійснення психологічної підтримки та супроводу особистісного зростання. Це тривалий у часі процес, коли психолог взаємодіє з людиною літнього віку і допомагає здійснити ті внутрішні перетворення, які визнано бажаними в даний період.

3. Психологічна допомога в самореалізації в існуючих соціальних умовах. Відомо, що не завжди літня людина може адаптуватися до соціальних змін, оволодіти новими знаннями та технологіями. В даному разі практичний ПСИХОЛОГ допомагає визначити власні здібності та можливості, створити умови, в яких літня людина буде відчувати себе особливо потрібною і корисною.

4. Гуманізація стосунків між дорослими та дітьми в сім'ях. Цей напрям допомоги особливо потрібний літнім людям, які прагнуть жити без конфліктів, реалізовувати свою миротворчу місію між різними поколіннями у сім'ї, передавати життєвий досвід рідним. Захист психічного здоров'я дорослих. Цей напрям допомоги може здійснюватися психологом разом з медичним працівником, зокрема психотерапевтом, психіатром. Вони визначають разом

особливості психічних порушень літньої людини та узгоджують схеми лікування з формами психологічної підтримки, супроводжують її певний період часу.

Для надання психологічної допомоги людям літнього віку використовуються різноманітні види діяльності, зокрема:

- психологічна діагностика - психологічне обстеження з метою визначення причин, що ускладнюють індивідуальний розвиток, взаємини в сім'ї і соціумі;
- психологічна корекція - здійснення психологічних заходів з метою усунення перешкод в індивідуальному розвитку та поведінці, формування позитивної життєвої перспективи особистості;
- ПСИХОЛОГІЧНА реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги літнім людям, які перебувають у кризовій життєвій ситуації, з метою адаптації до нових умов життя, діяльності;
- психологічна профілактика – своєчасне попередження проблем у міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям та ін.; психологічна просвіта, основною метою якої є оволодіння сучасними знаннями про людину, підвищення психологічної культури особистості.

Серед форм психологічної допомоги використовуються індивідуальне і та групові консультування, семінари-практикуми, тренінги, психологічні ігри, навчання тощо [27].

Детальніше зупинимося на освітніх послугах для людей літнього віку на прикладі *Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) УСЗН Подільської районної у м. Полтаві ради*.

Освіта дорослих у літньому віці не переслідує мети отримання професії та подальшого працевлаштування. Даний вид соціального навчання

належить до так званої неформальної освіти, метою якої є персональний розвиток, соціальна адаптація, збереження активної позиції людей літнього віку. Завантаження та отримання нових знань дозволяє студентам літнього віку реалізовувати свої здібності, залишатися самостійними і бути менш схильними до стресових станів у кризовий період [17].

Основними завданнями соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» є організація та проведення безкоштовного навчання та освітніх заходів для людей літнього віку згідно програм та планів організації послуги, які затверджує директор територіального центру. Завдяки впровадженню соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», створююся сприятливі умови для всебічного розвитку людей літнього віку, відбувається їх реінтеграція в активне суспільне життя, адаптація до умов сьогодення шляхом оволодіння новими знаннями, формуються практичні уміння і навички підопічних, з'являється можливість для розширення кола спілкування літніх людей та обміну досвідом.

Слухачами Університету третього віку є люди літнього віку, незалежно від рівня їх освіти. Достатньо мати зацікавленість та бажання брати участь в освітніх програмах, навчатися, саморозвиватися, удосконалювати свої уміння і навички.

Слухачі курсів мають як свої права, так і обов'язки. Так, наприклад, вони мають право:

- знати принципи, що складають основу надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»;
- отримувати послугу та закінчувати навчання за власним бажанням;
- брати участь у процесі навчання;
- на доступність отримувати інформацію про надані послуги [10].

В університеті діють наступні факультети:

- Валеології

- Історико-краєзнавчий
- Художньо-мистецький
- Інформаційних технологій
- Іноземної мови
- Юридичний

Навчання людей літнього віку потребує особливої уваги як з боку організаторів, так і з боку учасників навчального процесу. Ці особливості впливають на вибір форм та методів навчання. Серед форм навчання, які використовують у своїй роботі викладачі Університету третього віку, можна виділити наступні: лекційні заняття з обговоренням, практичні заняття, фізичні вправи, екскурсії, подорожі, концерти.

Що стосується методів навчання, то можна назвати такі, як лекції, дискусії, дебати, мозковий штурм, вивчення випадків, показ, демонстрація, рольові ігри, розповіді історій та ряд інших інтерактивних форм. Наповнюваність навчальних груп складає до 15-20 осіб.

Для духовного та естетичного розвитку діє естрадно-драматичний факультет. Метою цього факультету є створення творчого середовища, у якому люди літнього віку почувують себе комфортно і спокійно [12].

Театралізована діяльність стає помічником у вихованні креативної особистості, розкриває потенціал людини. Слухачі естрадно-драматичного факультету знайомляться з усною народною творчістю, навчаються акторської майстерності, умінню вести діалог, передавати свої емоції і почуття. Працюючи на сцені, люди літнього віку позбавляються комплексів, залучаються до світу музики, художнього слова, живопису, розвивають і удосконалюють навички спілкування.

Під час залучення до хореографії здійснюється комплексний і

гармонійний вплив на розвиток особистості загалом і музично-руховий зокрема. Завдання естрадного співу – сприяти розвитку природної музикальності. Співаючи, людина навчається виразного виконання пісень, покращує музичний слух, пам'ять, увагу, розширює свій голосовий діапазон.

Таким чином у людей з літнього віку з'являється почуття радості й задоволення від життя, на другий план відходять негативні емоції та переживання.

Отже, проаналізувавши роботу Університету третього віку у, робимо висновок, що викладачі факультетів під час проведення занять обов'язково мають створювати позитивну, комфортну атмосферу навчання, враховувати попередній життєвий досвід студентів, виявляти повагу, толерантність до людей літнього віку, враховувати особливості вікових фізіологічних та ПСИХІЧНИХ порушень слухачів, що сприятиме їх позитивній соціалізації.

2.2. Освітні послуги літнім людям в умовах територіальних центрів як технології соціалізації людей літнього віку

Освіта дорослих є одним зі складників освіти впродовж життя (неперервної освіти) за віковими періодами. Освіта дорослих відбувається як у межах формальної освіти (університети, професійно-технічні училища та технікуми), так і поза ними, тобто в неформальних закладах (центри освіти, різноманітні курси та просвітницькі організації) та загалом протягом ЖИТТЯ (інформальна освіта).

Як зазначає В. В. Маслова, освіта дорослих – це складова частина системи освіти, її відносно відособлений підрозділ, основним завданням ЯКОГО є сприяння всебічному розвитку людини в період її самостійного життя [11].

Освіту дорослих також називають андрагогікою. Вперше цей термін, що походить від грецького слова «людина», вжито німецьким шкільним учителем Олександром Кнаппом у 1833 році.

Протягом значного часу ведуться дебати щодо відмінностей між навчанням дітей та дорослих, між педагогікою та андрагогікою. Едуард Ліндемманн – перший американський теоретик, хто вжив цей термін у 1927 році. Проте у США поняття набуло популярності через роботу М. Ноулза (1950), який визначив андрагогіку як мистецтво та науку, що допомагають навчати дорослих, і вперше відокремив андрагогіку від педагогіки. Багато вчених піддавало сумніву його визначення, проте воно і до сьогодні залишається досить вагомим у науковій літературі з освіти дорослих.

У Голландії андрагогіку розуміють як загальне вивчення соціальної роботи, громадських організацій та освіти дорослих. Для досліджень науки андрагогіки голландці використовують термін андрогологіка (anragology). Термін уперше було вжито у Нідерландах, коли Тен Хейв опублікував статтю в журналі «Народна освіта» (Volksopvoeding) у 1960 році [36]. Розвиток цієї освітньої галузі передусім пов'язаний із іменами Ф. Пьогелера (Німеччина), М. Ноулза та Р. Сміта (США), П. Джарвіса (Великобританія) та Л. Туроса (Польща).

Упродовж тривалого періоду у Європі усталеною, традиційною й загальноприйнятою вважали формальну освіту дорослих, яка набула значного поширення як на Заході, так і в Україні. Відомо, що формальна освіта дорослих є інституціолізована (тобто представлена освітніми закладами різних типів та кваліфікаційних рівнів); пропедевтична (у тому сенсі, що кожен її рівень готує студентів до наступного, вищого і спирається на попередній); здійснює навчальну програму, затверджену на державному рівні (з чітко визначеними цілями та системою оцінювання); має ієрархічний характер (наявність вищого органу управління) [45].

На відміну від зазначеного, неформальна освіта дорослих стосується всіх освітніх програм, що реалізуються поза формальною освітньою системою, зазвичай є добровільною і короткотривалою. Такі програми відзначаються широкою різноманітністю, наприклад, оволодіння другою мовою, набуття умінь розв'язання конфліктів, формування лідерських рис, програми психолого-педагогічного спрямування. Ці програми, на відміну від формальної освіти, не вимагають попереднього навчання. Процес навчання забезпечують інструктори. Неформальна освіта дорослих не має затверджених державою програм, але може відбуватися під егідою вищого навчального закладу. Іншими словами, це освіта у незалежній формі.

Отже, неформальна освіта дорослих – це організована, структурована та цілеспрямована навчальна діяльність, що здійснюється за межами закладів формальної освіти, спрямована на задоволення найрізноманітніших освітніх потреб будь-якої людини, що визнана дорослою в тому суспільстві, до якого вона належить, проте не надає легалізованого диплома.

У США, де держава довгий час, практично до 60-х років ХХ століття, утримувалась від втручання в сферу освіти, немає не тільки протиставлення неформальної освіти формальній, але й межі між ними часом важко провести. Взаємовплив приватної, державної, громадської, конфесійної освіти в США сприяє їх зближенню, вимагає від усіх типів освіти стандартизації та технологізації. Саме тому педагогічні стандарти і технології виникають у ХХ столітті в США і поширюються на весь інший світ, причому якраз неформальна, рідше приватна освіта, стають основою для їх розвитку. І тільки потім ті чи інші стандарти та технології запозичуються державною системою освіти.

Сучасні тенденції неформальної освіти дорослих у Європі полягають у

пом'якшенні протистояння та протиставлення неформальної освіти формальній державній, між ними встановлюються відносини взаємодоповнення. Неформальна освіта дорослих, чи то приватна чи суспільна, стає випробувальною лабораторією для нових технологій, для вироблення нових стандартів. Коли нові технології і стандарти витримують випробування в жорсткій конкуренції у сфері неформальної освіти дорослих, їх переймають державна система освіти та приватні навчальні заклади [20].

Про розвиток освіти дорослих свідчать шість міжнародних конференцій ЮНЕСКО з освіти дорослих (КОНФІНТЕА) у Данії (1949), Канаді (1960), Японії (1972), Франції (1985), Німеччині (1997) та Бразилії (2009).

Особливості сучасного стану неформальної освіти дорослих маємо можливість проаналізувати на прикладі двох провідних країн – членів Євросоюзу – Великобританії та Німеччини.

Серед спільних форм освіти дорослих ми виокремили такі, як організації, що навчаються (тобто підприємства, що організують навчання для власних співробітників), та асоціації робітничої освіти, англійські центри освіти дорослих та німецькі народні університети (Volkshochschulen). Також у Великобританії існують відділення неперервної освіти при вищих навчальних закладах та коледжах подальшої освіти; громадські коледжі та центри освіти дорослих; короткострокові коледжі інтернатного типу.

Новітніми формами освіти дорослих, що виникли в останню чверть ХХ століття у відповідь на об'єктивні потреби британського суспільства у забезпеченні особистісного вдосконалення працівників і літніх людей, стали організації, що навчаються, та університети третього віку. У Німеччині послуги у сфері неформальної освіти дорослих також надають церкви та профспілки, поширеним є дистанційне навчання.

Отже, можемо стверджувати, що системи неформальної освіти дорослих цих країн сьогодні розвиваються у контексті таких тенденцій:

– відродження традицій громадської освіти, в чому вбачається один із провідних шляхів подолання проблеми соціального та освітнього відчуження певних категорій населення (інвалідів, біженців, неграмотних, матеріально незабезпечених тощо);

– перенесення ідеї особистісного самовдосконалення у нові контексти (робоче місце, колектив) і створення роботодавцями оптимальних умов для саморозвитку своїх працівників;

– активний розвиток і підтримка навчальної діяльності людей пенсійного віку в руслі демографічних змін та соціально зорієнтованої політики уряду.

Збільшення кількості університетів третього віку в Польщі пояснюється кількома факторами, зокрема: у збільшенні кількості людей літнього віку у Польщі, появі нового покоління людей літнього віку, які через те, що вони прожили більшу частину свого професійного життя в капіталістичних умовах, мають інші вимоги, потреби, спосіб життя та способи проведення вільного часу.

Прикладом функціонування Університету третього віку першого типу є Асоціація Ясло Університету третього віку в Яслі при Підкарпатській вищій школі. Блаженний о. Владислав Фіндиш. Цей Університет був створений для соціальної та інтелектуальної активізації трохи старших людей з Ясло та його околиць.

Слід особливо підкреслити, що цей Університет створений його студентами, які самі вирішують як програму навчання, так і можливості прийому людей, які заявляють про свою активність і бажання брати участь у заняттях.

Перш за все, слід підкреслити, що функціонування таких закладів є найкращим доказом того, що діяльність не закінчується з виходом на пенсію. Тут можна поглибити або отримати нові знання, знайти нових друзів, знайомих і соціальних контактів, познайомитися з новими формами діяльності та вести здоровий спосіб життя

Різноманітні форми навчання пропонує Університет третього віку, який діє при Культурному центрі Домбровського – головною метою якого є надання студентам можливостей для інтелектуального розвитку, інтеграції з оточенням та покращення якості життя.

Університет досягає своїх цілей шляхом організації системної навчальної, реабілітаційної та інтеграційної діяльності. Він також проводить численні заняття, не лише щотижневі лекції, а й розважальні, мовні та комп'ютерні заняття.

Основними цілями навчання людей літнього віку є:

- забезпечення освіти в різних галузях науки, зокрема в галузі медицини та профілактики здоров'я, гуманітарних наук, культури і мистецтва, соціальних, економічних і правових наук, технічних наук, а також науки про Землю і Всесвіт;
- вивчення іноземних мов;
- соціальна активізація людей літнього віку через участь у різних формах суспільного життя;
- сприяння засадам культурного соціального співіснування;
- сприяння та підтримка різноманітних форм інтелектуальної, розумової та фізичної активності відповідно до віку, рівня фізичної підготовки та інтересів;
- вжиття заходів, спрямованих на підтримку, налагодження та зміцнення

ЗВ'ЯЗКІВ та особистих контактів між мешканцями області, особливо між людьми літнього віку та молоддю;

- підтримка та популяризація фізичної культури і спорту.

2.3. Емпіричне дослідження «Вплив навчання на соціалізацію людей літнього віку»

Експертам були запропоновані питання, що пов'язані з соціалізацією людей літнього віку, а також діяльністю Університету третього віку.

Аналіз результатів інтерв'ю експертів побудовано таким чином, що основний зміст становить авторська інтерпретація та науковий аналіз первинних текстів (відповідей респондентів).

На запитання *«Якої допомоги, на Вашу думку, сьогодні найбільш потребують люди літнього віку?»* експерти зазначили про моральну підтримку людей літнього віку та допомогу в матеріальному плані. Таким чином, можна з упевненістю сказати, що допомога не повинна бути лише матеріальною. Літнім людям конче необхідне спілкування, розуміння, щоб було з ким порадитися, поділитися життєвим досвідом, обговорити свої проблеми. І, звичайно ж, треба терпляче ставитися до постійних скарг, особливо у людей, які мають серйозні проблеми зі здоров'ям, не зриватися криком на їх витівки і примхи. Отже, турбота про літніх людей вимагає не тільки щирого бажання допомогти, а й спеціальних знань, якими володіють фахівці соціальної роботи. Якщо люди літнього віку відчують увагу, турботу і те, що вони дійсно комусь потрібні, то багато проблем залишаються позаду.

- *«Багато людей сьогодні допомагають дітям і абсолютно незаслужено залишають без уваги людей літнього віку, які у нашій країні є найбільш соціально незахищеними. Традиційно, допомога людям літнього віку, як з боку представників влади, приватних*

підприємців, допомога літнім людям повинна полягати, в першу чергу, у моральній підтримці. Просте, щире спілкування, терпіння, співпереживання часом важливіше за будь-які подарунки» (психолог).

- «Найбільше люди літнього віку потребують уваги до себе, поваги як до особистості та допомоги у реалізації раніше набутих знань, умінь та навичок» (фахівець із фізичної реабілітації).
- «На проблеми людей старшого покоління досить часто ми не звертаємо уваги. Але важливо завжди пам'ятати про те, що у старості людині важко контролювати себе і свої дії. Елементарні побутові проблеми можуть перетворитися на каторгу, а відсутність достатніх коштів для нормального існування призводить до розвитку хвороб. Гадаю, що допомогти літній людині може кожен. Для прикладу, відвідати, просто прийти і поспілкуватися, не акцентуючи уваги на проблемах, розповісти щось хороше, поділитися новинами. Якщо є можливість, то людям літнього віку потрібно надавати і матеріальну допомогу: виділити частину власних коштів на придбання ліків, продуктів харчування, невеличких подарунків до свят. Завжди актуальною є й допомога з ремонтом або прибиранням» (директор територіального центру).
- «Повага до людей літнього віку – це один із принципів людяності та моралі. Тому дуже важливо не відвертатися від їхніх проблем, а цілком підтримувати та допомагати. Це просто і це дуже **ВАЖЛИВО**» (завідувач відділення денного перебування).
- «Беручи до уваги маленькі пенсії, які отримують більшість людей **ЛІТНЬОГО** віку у нашій країні, можна з упевненістю сказати, що люди даної категорії сьогодні надзвичайно потребують адресної допомоги у вигляді продуктивних наборів, товарів першої необхідності, ліків, засобів гігієни, одягу та взуття, бувших у

вжитку» (соціальний працівник).

Узагальнюючи відповіді на запитання *«Назвіть, будь-ласка, найбільш визначальні фактори впливу на соціалізацію людей літнього віку»*, необхідно зазначити одностайну підтримку експертами особистісну діяльність людини літнього віку. Половина опитаних не залишає поза увагою залучення людей літнього віку до посиленої трудової діяльності, підтримання здорового способу життя, навчання, спілкування, розвитку. Таким чином, проблеми соціалізації літніх людей є досить складними і суперечливими, а організація дозвілля, навчання, спілкування може сприяти більш ефективному та позитивному процесу соціалізації.

- *«Велика робота у період адаптації людини літнього віку до нових умов життя покладається на соціальних працівників, які мають організувати їх діяльність таким чином, щоб вони отримували задоволення, позитивне спілкування» (соціальний працівник).*
- *«Культурно -дозвіллева діяльність, особливо в період війни, здатна оптимізувати діяльність людей літнього віку, стимулювати їхню інтелектуальну і фізичну активність, розвивати творчі здібності, сприяти ефективному процесу адаптації та соціалізації» (фахівець із соціальної роботи).*
- *«Для кожної людини трудова та навчальна діяльність є визначальним фактором її повноцінності, цікавого життя, творчої активності. З виходом на пенсію коло інтересів значно звужується і обмежується. Навчання є одним із основних факторів соціалізації» (психолог).*
- *«Організація особистісної діяльності людини літнього віку є головним показником емоційної стабільності та успішної адаптації до пенсійного періоду життя» (завідувач відділення денного перебування).*
- *«Велике значення у процесі соціалізації має те, як люди літнього віку проводять свій вільний час, якого з'являється досить багато. Корисно, коли пенсіонери залучаються до роботи громадських та волонтерських організацій, до роботи з дітьми та молоддю тощо» (фахівець із*

фізичної реабілітації).

- *«Визначальні фактори впливу на соціалізацію людей літнього віку до пенсійного періоду життя – це оточуюче середовище, роль людини у суспільному житті, ступінь самореалізації її як особистості» (директор територіального центру).*

За результатами опитування було з'ясовано, що усі експерти мають відношення до соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку». Так, завідувач відділення денного перебування на сьогоднішній день є викладачем літературно-мистецького факульту Університету третього віку, психолог – факультету психології, соціальний працівник відділення денного перебування – факультету декоративно-прикладного мистецтва, фахівець із соціальної роботи – факультету основ роботи на ПК, фахівець із фізичної реабілітації – факультету валеології. А тому респондентів можна вважати повністю компетентними з обговорення питання Університету третього віку як технології соціальної роботи і соціально -педагогічної послуги.

- *«Працюючи на посаді директора територіального центру соціального обслуговування, я затверджую програми та плани факультетів Університету третього віку і обов'язковим планом включаються заняття направлені на адаптацію та соціалізацію людей даної категорії» (директор територіального центру).*

На запитання *«Яке місце серед послуг, які надає територіальний центр, на Вашу думку, посідає соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку?»* думки експертів розподілилися наступним чином. Один респондент ставить дану соціально-педагогічну послугу на перше місце, один – на друге. Прозвучала думка і про те, що людям, які мають серйозні проблеми зі здоров'ям, Університет третього віку не є потрібним. Аналізуючи отримані відповіді на поставлене запитання, робимо висновок про те, що соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» нехай і не займає перше місце серед усіх соціальних послуг, які надає територіальний центр, але є досить потрібною, користується попитом у літніх людей та сприяє їхньому розвитку,

адаптації, соціалізації та настрою.

- *«Людина, яка задовольнила базовий рівень потреб, таких як облаштоване житло, повноцінне харчування та відсутність серйозних конфліктів усередині сім'ї, має потребу у самовдосконаленні та самореалізації. Тому соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» займає нехай і не перше, але почесне друге місце серед послуг, які надає територіальний центр» (фахівець із соціальної роботи).*
- *«У залежності від факультету. На мою думку, роботу факультету психології я б поставила на перше місце» (психолог).*
- *«Усе залежить від літньої людини, її стану здоров'я. Для людини 4-5 групи рухової активності соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» точно не є самою необхідною. А для людини активної, енергійної, ініціативної дана послуга може бути і самою затребуваною» (фахівець із фізичної реабілітації).*
- *«Навчання в Університеті третього віку – це один із шляхів успішного пристосування до пенсійного періоду життя, це можливість здобути нові знання та уміння, реалізувати власний творчий потенціал, соціалізуватися знову» (завідувач відділення денного перебування).*
- *«Ставши студентами Університету третього віку, люди літнього віку мають змогу спілкуватися у колі однодумців, розширювати коло власних інтересів, залишаючись при цьому активними учасниками суспільного життя. Тому дана соціально-педагогічна послуга займає одне із провідних місць серед інших послуг, які можна одержати у територіальному центрі» (соціальний працівник).*

На запитання *«За якими принципами залучає територіальний центр людей літнього віку до навчання в Університеті третього віку?»* опитані одногolosно зазначили про те, що студентом Університету третього віку може стати будь-яка людина, яка досягла пенсійного віку та перебуває на обліку у Територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних

ПОСЛУГ). Рівень попередньої освіти підопічного до уваги не береться.

Головне – це бажання самої людини вчитися, самовдосконалюватися, спілкуватися у колі ровесників, реалізовувати свій творчий потенціал.

- *«Навчатися в Університеті третього віку може кожен бажуючий літнього віку, який має бажання стати студентом . Попередня освіта ЛЮДИНИ при цьому не має значення» (завідувач відділення денного перебування).*
- *«Студентом Університету може стати будь -який клієнт, який перебуває на обслуговуванні у територіальному центрі» (психолог).*
- *«Головне – це бажання людини літнього віку навчатися. Кожен може обрати до вподоби факультет і стати студентом Університету третього віку» (фахівець із фізичної реабілітації).*
- *«Територіальний центр залучає до навчання в Університеті третього віку усіх бажуючих людей літнього віку, які перебувають на обслуговуванні і не мають медичних протипоказань для отримання соціальних послуг» (соціальний працівник).*
- *«Будь-яка людина, яка досягла пенсійного віку і має бажання продовжити навчання з метою адаптації та соціалізації, може стати слухачем Університету третього віку).*

На запитання *«З якими труднощами, на Вашу думку, стикаються слухачі університету в період навчання?»* експерти надали досить різні відповіді. Найчастіше викладачі факультетів Університету третього віку говорять про проблеми зі здоров'ям, які мають, на жаль, майже всі люди літнього віку в Україні на сьогоднішній день.

Плануючи освітній процес, обов'язково варто брати до уваги психологічні та фізіологічні зміни, які відбуваються з людьми у процесі старіння, і можуть знижувати ефективність навчального процесу, призводити до виникнення конфліктних ситуацій. Запрошуючи людей літнього віку до груп студентів Університету третього віку, потрібно враховувати і те, наскільки віддалено вони проживають від установи територіального центру.

Один з експертів не залишає поза своєю увагою і питання забезпечення матеріально-технічної бази факультетів. Таким чином, різноманіття проблем і складнощів, із якими стикаються слухачі університету в період навчання, говорять про те, що дану проблему треба ще ретельно вивчати та удосконалювати.

Середможливих шляхів покращення роботи Університету третього віку експерти назвали застосування у освітньому процесі інноваційних форм та методів навчання. Крім того, соціальні працівники, які є викладачами університету, мають бути гарними психологами, що можуть знайти підхід до кожного підопічного. Також варто застосовувати у своїй роботі сучасні технології, дидактичні матеріали, залучати до викладання й самих людей ЛІТНЬОГО віку.

Таким чином, можна говорити про те, що робота в Університеті третього віку не є легкою і потребує постійного вдосконалення, щоб навчання було дійсно корисним, креативним, цікавим і захоплюючим для людей літнього віку.

- *«Велику роботу над собою мають проводити не лише слухачі університету, а й, перш за все, викладачі. Вони мають постійно застосовувати інноваційні форми та методи подання інформації, проводити навчання в ігровій формі і, звичайно, бути психологами, які можуть і хочуть почути кожного підопічного» (соціальний працівник).*

- *«Ні в якому разі не можна зупинятися на досягнутих результатах. Потрібно розширювати число студентів університету шляхом проведення роз'яснювальної роботи щодо діяльності кожного факультету, заохочувати людей літнього віку до вступу на навчання через засоби масової інформації» (завідувач відділення денного перебування).*

- *«Треба намагатися надавати соціально-педагогічну послугу «Університет третього віку» не лише у стінах територіального центру, а й через інтернет зв'язок і вдома для людей літнього віку, які з тих чи інших причин не можуть відвідувати заняття у центрі соціального обслуговування» (фахівець із*

соціальної роботи).

- «Дедалі чіткіше проявляється тенденція до зростання частки людей літнього віку в демографічній структурі суспільства, а тому існує нагальна потреба створення системи підготовки фахівців з освіти людей літнього віку. Без сучасних знань про людей літнього віку та оволодіння інноваційними методиками і технологіями викладання, неможливо досягти ефективного та якісного навчального процесу в Університеті третього віку» (директор територіального центру).

Висновки до третього розділу

Проблема соціалізації та самовдосконалення в старості сьогодні є **ЖИТТЕВО** значущою, оскільки традиційно старість сприймається як вік втрат, туги і самотності. У зв'язку з цим відбувається постійний пошук нових форм, **МЕТОДІВ** та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога більш ефективного вирішення проблем соціалізації, адаптації, інтеграції. Однією із форм соціальної роботи із людьми літнього віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціалізації людей літнього віку.

До участі в роботі Університету третього віку слухачів, здебільшого, спонукає бажання спілкуватися з іншими, залученість у спільну діяльність, можливість здобувати нові знання, ділитися власним життєвим досвідом та займатися улюбленою справою. Таким чином, однією з активних форм соціалізації людей літнього віку до нових форм стає навчання в університеті, що спрямоване, насамперед, на саморозвиток та самореалізацію особи літнього віку в освітньому середовищі.

Більшість слухачів є активними учасниками навчання, які проявляють інтерес до занять і до самостійної підготовки, здатні до сприйняття нового. Це дає можливість стверджувати, що Університет третього віку – одна із форм соціалізації осіб літнього віку до умов сьогодення, яка шляхом активізації їхньої життєдіяльності **в цілому поліпшує якість життя, а отже, сприяє вирішенню демографічної проблеми активної старості.**

Отже, навчання в Університеті третього віку сприяє їх соціалізації, а також відіграє важливу роль у профілактиці негативних наслідків кризового періоду, зокрема війни, яка наразі в Україні, підвищує їх адаптивні можливості **до внутрішніх і зовнішніх змін.**

ВИСНОВКИ

У час повномасштабної війни росії проти України велика чисельність громадян потрапили у складні життєві обставини, зокрема стали біженцями, внутрішньо переміщеними особами (ВПО) або втратили роботу чи житло. Так, за інформацією Міністерства соціальної політики в Україні офіційно зареєстровано 4,9 мільйона осіб із числа ВПО.

1. Проаналізовано процес соціалізації людей літнього віку. Соціалізація – це динамічний процес входження індивіда в суспільство та його розвитку як соціальної істоти упродовж всього життя, який відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, що полягає в процесі засвоєння та відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвитку та самореалізації в тому суспільстві до якого вона належить.

Соціалізація людей літнього віку в умовах інформаційного суспільства ускладнюється появою нового виду соціальної реальності – віртуальної, до якої вони не адаптовані, що призводить до їх маргіналізації. Тому підтримка соціалізації в цих умовах сприятиме адаптації та інтеграції до кіберсоціалізації, а також пом'якшенню умов звуження кола реального соціального спілкування.

Самореалізація особистості людини літнього віку є процесом, який полягає в перебудові картини світу, «Я -концепції» і побудові оптимістичного життєвого плану на основі оцінки результатів прожитого життя і власних можливостей, що залишилися.

2. Розкрито соціальний супровід соціалізації людей літнього віку. Соціальний супровід соціалізації людей літнього віку – це здійснення соціальної реабілітації та соціальної адаптації людей літнього віку. Серед головних цілей фахівці вбачають створення сприятливих умов для соціалізації та ресоціалізації особи у суспільстві, поновлення її суспільного

статусу та спроможності до індивідуальної соціальної та сімейно-побутової діяльності за допомогою орієнтації у соціальному середовищі, суспільно-побутового пристосування, окремих форм соціального патронажу й соціального обслуговування.

Соціальні працівники здійснюють соціальний супровід з особами літнього віку на таких двох рівнях:

1) макрорівень (формування соціальної політики та її гармонізація із інтересами літніх людей, створення пенсійних фондів та інших організацій підтримки, створення багатофункціональної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування);

2) мікрорівень (аналізі способу життя осіб літнього віку, рівня та якості соціальної допомоги, що надається).

Соціальна підтримка осіб літнього віку в Україні здійснюється цілою низкою інституцій і закладів:

- Міністерство соціальної політики;
- Пенсійний фонд;
- департаменти соціального захисту населення;
- територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та відділення соціальної допомоги вдома;
- установи, заклади та підприємства сфери управління Міністерства соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей похилого віку, осіб з інвалідністю, ветеранів війни (науково-дослідні інститути, які вивчають проблеми старіння, служби медико-трудової експертизи, різноманітні недержавні фонди, товариства, організації)

Отже можемо зауважити, що на законодавчому рівні соціальна робота з людьми літнього віку максимально розроблена та ведеться, щодо практичних

аспектів не завжди люди літнього віку отримуть ті чи інші послуги в залежності від різних причин.

3. Розкрито вплив освіти дорослих на їх соціалізацію. Освіта дорослих у літньому віці не переслідує мети отримання професії та подальшого працевлаштування. Даний вид соціального навчання належить до так званої неформальної освіти, метою якої є персональний розвиток, соціальна адаптація, збереження активної позиції людей похилого віку. Завантаження та отримання нових знань дозволяє студентам літнього віку реалізовувати свої здібності, залишатися самостійними і бути менш схильними до стресових станів у кризовий період.

ОСНОВНИМИ завданнями соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» є організація та проведення безкоштовного навчання та освітніх заходів для людей похилого віку згідно програм та планів організації послуги, які затверджує директор територіального центру.

Завдяки впровадженню соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», створююся сприятливі умови для всебічного розвитку людей похилого віку, відбувається їх реінтеграція в активне суспільне життя, адаптація до умов сьогодення шляхом оволодіння новими знаннями, формуються практичні уміння і навички підопічних, з'являється можливість для розширення кола спілкування літніх людей та обміну досвідом.

Соціалізація людей літнього віку в умовах інформаційного суспільства ускладнюється появою нового виду соціальної реальності – віртуальної, до якої вони не адаптовані, що призводить до їх маргіналізації. Тому підтримка соціалізації в цих умовах сприятиме адаптації та інтеграції до кіберсоціалізації, а також пом'якшенню умов звуження кола реального соціального спілкування.

Це дає можливість стверджувати, що Університет третього віку – одна із

форм соціалізації осіб літнього віку до умов сьогодення, яка шляхом активізації їхньої життєдіяльності в цілому поліпшує якість життя, а отже, сприяє вирішенню демографічної проблеми активної старості.

Отже, навчання в Університеті третього віку сприяє їх соціалізації, а також відіграє важливу роль у профілактиці негативних наслідків кризового періоду, зокрема війни, яка наразі в Україні, підвищує їх адаптивні можливості до внутрішніх і зовнішніх змін.

Схожість

Джерела з Інтернету

408

1	https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/652/621/632	2.49%
3	https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/45381/1/%d0%a4%d0%9b%d0%a1%d0%9a_2020_231%d0%b7_%d0%86%d0%b2	4 джерела 2.27%
4	https://socsprava.com.ua/organizacziya-nadannya-soczialnyh-poslug-v-umovah-voyennogo-stanu	1.95%
6	https://chdtu.edu.ua/files/etbs/ACFrOgBKRfXTJgmRYCgmcqWy6oEScQjGxGJrIP-Br7-s4PoRaO-y3S4w4lZO4DZ0SbXAe1	60 джерел 1.55%
8	https://docplayer.net/74391586-Vtorinna-socializaciya-lyudey-pohilogo-viku-yak-socialno-pedagogichna-problema.html	0.97%
9	http://domtp.turion.info/assets/archive/2018/4(85)2018.pdf	5 джерел 0.91%
10	http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1562/1/%d0%9e%d0%bf%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d1%81%d0%b	11 джерел 0.84%
11	https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/Full_issues/Issues/2_6_2013.pdf	0.63%
12	http://ipood.com.ua/data/project_NFDU/posibnyk_2021.pdf	4 джерела 0.62%
13	http://www.vtei.com.ua/doc/2023/vatra2004/zb8_163.pdf	0.5%
14	http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%...	0.5%
15	https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2880/1/%d0%a7%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b2%d0%b0%d1%82%d...	0.49%
17	http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11632	10 джерел 0.46%
18	https://student.zoomru.ru/soc/socalna-robota-z-pohilimi-ljudmi/94854.764541.s1.html	4 джерела 0.46%
19	https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/1611f42f-5161-4bae-8d3d-1123b838242e/content	9 джерел 0.42%
20	http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4056/1/%d0%9d%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%...	2 джерела 0.42%
21	http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3782/Opaliuk-T.L.-Suchasni-stratehii-nadannia-sotsialnykh-posluh...	0.42%
22	http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9540/1/%d0%b4%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0...	0.41%
23	https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/573/Soledar.pdf	6 джерел 0.41%
24	https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7885/1/%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%...	7 джерел 0.39%

25	https://ddpu.edu.ua/images/stories/news/specrada/21240421/Rakhlis_dis.pdf	2 джерела	0.39%
26	http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/11852/1/%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BF%D1%82%D0%B0%D0%BA-%D0%B...	5 джерел	0.39%
27	https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B...		0.39%
28	http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13712/1/8slozanska_monogr.pdf	7 джерел	0.36%
31	https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/%D0%92%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%80%D1%8...		0.35%
32	http://ovruch-rayvlada.org.ua/upload/files/upszn/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%B0%D0%BA-%D0%B...	27 джерел	0.33%
33	https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%8F%D1%80-%D0%A2.%D0%92..pdf		0.33%
34	http://ipood.com.ua/data/project_NFDU/FULLzbirnyk_confProect_2021.pdf		0.31%
35	https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/2018/1_2018_Zb_molodih_vchenih_HIST.pdf	21 джерело	0.29%
36	https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2024-05/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0...		0.28%
38	http://issues-culture-ukim.pp.ua/index.php/2227-6246/article/download/162108/161076/354049	4 джерела	0.28%
39	http://www.romny-mcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/0623498_4D11D_semigina_t_v_griga_i_m_ta_in_vvedennya_u_socialnu...		0.28%
40	http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11234/1/%d0%9a%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%b5%d0%ba%d1%82%...	17 джерел	0.27%
41	http://dspace.chmnu.edu.ua/bitstream/123456789/174/1/%D0%A7%D1%83%D0%B1%D1%83%D0%BA%20%D0%A0.%20%D0...		0.27%
42	http://profped.ddpu.edu.ua/article/download/260022/256384/598095		0.24%
43	http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/issue/download/218/312		0.24%
44	http://vmurol.zt.ua/ZBIRNYK%2022.03.2019.pdf		0.24%
45	https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/2018/2_2018_Zb_molodih_vchenih_HIST.pdf		0.24%
47	http://www.e-bwn.com/wp-content/uploads/2018/12/2018_09_03.pdf		0.24%
48	https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/Ped.nauky_8_2018.pdf		0.23%
51	https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/10446/5/%d0%a8%d0%b8%d1%88%d0%ba%d1%96%d0%bd%d0%b0.pdf		0.23%
53	http://referatu.net.ua/referats/%207569/154278	12 джерел	0.22%

85	http://www.viche.lutsk.ua/u-lucku-turbuyutsya-pro-nepovnospravnyh-id4528	11 джерел	0.1%
86	http://uchni.com.ua/pravo/17092/index.html		0.1%
89	http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20415/Baida_Bakalavraska_robota.pdf	7 джерел	0.09%
93	https://storage.googleapis.com/svoi-upload/44/26879/rv_16_11_11.doc	2 джерела	0.09%
94	http://berezen.ucoz.ua/news/globalna_tendencija_postarinnja_naselennja/2010-06-26-16		0.09%

Джерела з Бібліотеки

73

2	Студентська робота	ID файлу: 1015722352	Навчальний заклад: Open International University of Hu	11 Джерело	2.42%
5	Студентська робота	ID файлу: 1013509171	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		1.66%
7	Студентська робота	ID файлу: 1016170460	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		1.18%
16	Студентська робота	ID файлу: 1016165381	Навчальний заклад: Open International University of Hu	5 Джерело	0.48%
29	Студентська робота	ID файлу: 1016164944	Навчальний заклад: Open International University of Hu	21 Джерело	0.36%
30	Студентська робота	ID файлу: 1004245777	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.35%
37	Студентська робота	ID файлу: 1016169878	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.28%
46	Студентська робота	ID файлу: 1016165066	Навчальний заклад: Open International University of Hu	5 Джерело	0.24%
49	Студентська робота	ID файлу: 1011480388	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.23%
50	Студентська робота	ID файлу: 1004267229	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.23%
52	Студентська робота	ID файлу: 1013803176	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.22%
65	Студентська робота	ID файлу: 1015776491	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.14%
68	Студентська робота	ID файлу: 1015742542	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.14%
69	Студентська робота	ID файлу: 1015974240	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.14%
73	Студентська робота	ID файлу: 1016152650	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.13%
74	Студентська робота	ID файлу: 1016169874	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.12%

75	Студентська робота	ID файлу: 1015727491	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve... ^{8 Джерело}	0.12%
77	Студентська робота	ID файлу: 1014301950	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.11%
78	Студентська робота	ID файлу: 1011552528	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.11%
81	Студентська робота	ID файлу: 1015971488	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.1%
87	Студентська робота	ID файлу: 1016028647	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.09%
88	Студентська робота	ID файлу: 1016093992	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.09%
90	Студентська робота	ID файлу: 1016130901	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.09%
91	Студентська робота	ID файлу: 1015962327	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.09%
92	Студентська робота	ID файлу: 1015959672	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.09%
95	Студентська робота	ID файлу: 1016147012	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.09%